

USMENA PREDAJA KAO ALAT U BORBI PROTIV EPIDEMIJE S POSEBNIM OSVRTOM NA KUGU

UDK: 598.287:616-036.21
27-184.3:27312.47Marija
Sv. Roko:598.287
598.287:(497.583Makarska)“1815“
615.89:598.285
Primljeno: 2. travnja 2022.
Pregledni rad

INA BILONIC
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Poljička cesta 35
21000 Split, HR
ibilonic@ffst.hr

Epidemije kuge u kolektivnoj su svijesti do današnjih dana ostale zapamćene kao najsmrtonosnije. Budući da tadašnja medicina nije bila dorasla epidemiji tolikih razmjera, ne iznenađuje porast religioznosti jer se ljudi, u strahu za vlastiti život, okreću kršćanstvu kao religiji koja osigurava vječni život. Zbog toga ne čudi što tijekom povijesti odgovori na njih nisu bili samo medicinske, već i religijske prirode.

U ovo vrijeme kada smo, nakon dugog niza godina, izloženi novoj pandemiji nepoznatog i neistraženog virusa COVID-19, u ovom se radu povlači paralela između vjerovanja, običaja i načina liječenja u nekoliko prošlih epidemija i bolesti te ove današnje. Nastoji se prikazati koliko jedna epidemija može ostaviti trag, ne samo na zdravstveno stanje stanovništva, bilo ono tjelesno ili duhovno i na demografsku sliku, već na izgradnju samog identiteta naroda koji se oslanja na temelje kulturne baštine.

Ključne riječi: epidemija, Split, Makarska, pomorci, Dubrovnik, predaja

UVOD

Natura non fiat saltus, zapisali su Latini. Događali su se i događat će se potresi, poplave, tsunamiji, budili su se vulkani, padali su meteori, ali sve u ograničenim područjima, nikada tako širokih razmjera kao epidemija.

Stoljećima prije današnje epidemije koronavirusa, najčešće nepismeni ljudi, protiv raznih epidemija i bolesti borili su se načinima, molitvama i receptima prenesenima usmenim predajama. Sve što su znali i provodili bilo je preneseno s „koljena na koljeno“.

Na osnovi povijesnih podataka te analize tradicionalnih običaja štovanja sveta i usmenih predaja, prikazuje se utjecaj kulturne nematerijalne baštine na svijest stanovništva Splita i okolice u liječenju epidemija, s naglaskom na kugu.

KUGA – DEMON

Iako je pojam kuge iznimno sadržan u predaji, pojedini segmenti dokazuju njezino rano uključivanje u kulturnu baštinu i to u obliku antropomorfnog demonskog bića. Stipan Ivičević kugu je prikazao u obliku ženskog demonskog bića dodajući joj dijelove koje je o kugi slušao u svom rodnom kraju: „*Gospodin mi dođe mačonoša, a s njim i žena;/U njoj srieca loša;/Mačje oči/C’rna kosa...*“

Personifikacija zla na Pelješcu je zamijenjena vukodlakom koji noću doziva ljude, a oni koji se odazovu ujutro su pronađeni mrtvi.

Razne su varijante priče i o prijevozu kuge brodom na otok kada se kuga nabila na draču i trnje postavljeno po sredini broda za zaštitu od nje.¹

Marko Dragić u svojim istraživanjima donosi da se kuga prikazivala kao kostur djevojčice u bijelim haljinama, a nestajala je pred zoru u obliku vatre. Noću bi tražila od prolaznika da je ponesu uz prijetnju da će umrijeti ako je ne ponesu.²

U njegovu radu zabilježena je i priča iz Kaštela prema kojoj su se Kaštelani, izbezumljeni i prestravljeni crnom smrću, obratili svećeniku za pomoć. Svećenik Fulgencije Carev rekao im je da će im poslati sliku Gospe te da želi da svaki put kad začuju zvono, gdje god bili, kleknu i tri puta izmole Zdravo Mariju. Puk ga je poslušao i čudesnim zagovorom Blažene Djevice Marije u Kaštelima, Trogiru i Solinu, kuga je prestala. U znak zahvalnosti Kaštelani su sagradili crkvu Gospe od Milosti u kojoj se i danas nalazi slika koju je don Fulgencije darovao Gomiličanima. Od tada se u Gomilici 5. kolovoza slavi blagdan Gospe od Milosti.³

1 Isto, 86.

2 Marko Dragić: *Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata*; Kuga u Makarskoj i Primorju 1815. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska 2017., 403.

3 Isto, 409.

MOLITVENE PREPORUKE PROTIV KUGE

Kuge, gladi i rata ili gladi, kuge i rata, oslobodi nas, Gospodine, poznata je molitva snažno ukorijenjena u narodu. Kuga se u nabranju navodi prva ili druga, odmah iza gladi. Rat je zadnji u nabranju jer je posljedica čovjekove aktivnosti, a ono što je od čovjeka, manje je opasno od onoga na što ne možemo utjecati. Kuga je, zapravo, jedina bolest koja se oduvijek navodi u molitvi.

Osim što je jedina bolest koja se oduvijek navodi u molitvi, kuga je i jedina bolest koja je promijenila molitvu. Časna sestra Mirjam Peričić, dominikanka iz zagrebačkog dominikanskog samostana, kaže da je u svojim prvim susretima sa sestrama iz tog Reda propovjednika, preko svetog Dominika povjerenog Majci Božjoj, slušala kako *se vjeruje da je stih „Sveta Marijo, Majko Božja, moli za nas grešnike sada i na času smrti naše“* dodan tijekom pandemije kuge kao zaziv Blaženoj Djevici Mariji.⁴ Stručnjak za marijansku pobožnost fr. Donald H. Calloway potvrđuje ovaj zaključak u svojoj knjizi *Prvaci krunice* gdje piše da se nakon crne smrti druga polovica Zdravo Marije počela pojavljivati u brevijarima redovničkih zajednica.⁵

O zaprepašćujućim razmjerima umiranja od kuge govori srednjovjekovno medicinsko promišljanje: *„Ako neka bolest spopada mnogo ljudi, ona je epidemijaska. Ako mnogi od nje umru, onda je to kuga“*.⁶ Očito je da je narodu 14. stoljeća bila potrebna novosmišljena, nadom ispunjena, druga polovica molitve.

ZAVJETNA CRKVA GOSPE OD ZDRAVLJA SPASILA SPLIT OD KUGE

Koliko su povijest i kulturni identitet bitni za liječenje i izlječenje govore brojna svetišta sagrađena u spomen obrane od epidemije te sveci koji imaju veliku ulogu u narodu stoljećima nakon legendarnih izlječenja od epidemije. Jedna od najvećih zapisanih epidemija na splitskom području bila je 1731. godine kada se pojavio nalet kuge.

4 Časna sestra dominikanka Mirjam Peričić rođena je kao Marina Peričić 1882. godine u Zagrebu. Po zanimanju je magistra psihologije. Trenutno živi u zagrebačkom dominikanskom samostanu.

5 <https://www.nedjelja.ba/hr/ljudi-zivot-obicaji/kako-je-kuga-promijenila-molitvu-zdravomarijo/14996>, (pristup 27. 9. 2022.)

6 Antonija Zaradija Kiš: *Danse macabre i važnost zapisa Šimuna Grebla iz 1512. godine*. U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska 2017., 318.

U tom razdoblju do izražaja dolazi štovanje Gospe od Zdravlja. Blagdan Gospe od Zdravlja povezan je s događajem iz 1630. godine. Na području Mletačke Republike harala je strašna kuga koja je u Veneciji i okolici pokosila više od 100 tisuća života te se mletački Senat obratio Gospi za pomoć. Dana 21. studenoga 1631. dužd je izrekao zavjet da će Gospi podići crkvu ako prestane kuga. Budući da je kuga prestala, zavjet je ispunjen i 1653. godine za javnost i bogoslužje otvoren je barokni biser – Santa Maria della Salute. Na sredini poda zavjetne crkve Gospe od Zdravlja, koja dominira Canalom Grande, kruna od ruža nosi natpis *Unde Origo Inde Salus*. Ako se sjetimo da je osnivanje Venecije, prema legendi, bilo na Blagovijest 421. godine, vidimo da se Djeвица reaffirmira kao važna i središnja figura.⁷

Zanimljivo je da je crkva Madonna della Salute izgrađena dijelom od kamenih blokova osam kula Dioklecijanove palače u današnjem Splitu, sa sjevernog i istočnog zida, koje su porušene po zapovijedi mletačkog providura Alvisea Zorzija.⁸

Štovanje Gospe od Zdravlja koja je spasila Veneciju vrlo brzo se proširilo na cijelu Dalmaciju. U splitsko svetište Gospe od Zdravlja naselili su se franjevci iz Bosne:

„Braća franjevci su se naselili u Split kao prognanici iz Bosne. Bilo je to 1723. godine. Kuga se pojavila 1731., ali stanovništvo Dobroga ostalo je pošteđeno. Takva situacija ponovila se i tridesetak godina kasnije i stanovnici kvarta Dobri nisu se zarazili. Odmah se razlog pronašao u slici Majke Božje koju je samostanu darovao fra Filip Grabovac, naš brat, pjesnik i mučenik koji je bio vojni kapelan hrvatske vojske u Veneciji. Nakon toga braća su počela graditi novi samostan, a za 200. obljetnicu prve Gospine pomoći, 1931. godine započeli su graditi današnju crkvu.“⁹

Međutim, Milan Ivanišević u svom radu „Ikonografske mijene u crkvi Gospe od Zdravlja u Splitu“ ističe informaciju da je za vrijeme trajanja kuge u kolovozu i rujnu 1731. već bila započeta gradnja samostana i crkve:

„Nadbiskup Kačić dozvolio je za vjernike ograđenog predgrađa podizanje oltara pod drvenom nadstrešnicom uz gostinjac. Jedno od svjedočanstava

7 Marina Frank: *Representing the Republic in Seventeenth-Century Venice*. Radovi instituta za povijest umjetnosti, 2019., 122.

8 <https://www.bitno.net/kultura/likovna-umjetnost/santa-maria-della-salute-venecija/>, 26. 9. 2022.

9 Kazivač je fra Ivan Dominik Iličić, rođen 1985. u Slavonskom Brodu, danas živi i djeluje u riječkom samostanu.

predstavnik vlasti iz 1732. godine opisuje crkvu u vrijeme pošasti kao započetu građevinu koja je puku i vojnicima u predgrađu otvorena za bogoslužje, a drugo svjedočanstvo tvrdi da je crkva sagrađena od sobe u gostinju. Očito su franjevci u svom tijesnom gostinju iskoristili zanos pobožnosti nastao u strahotama bolesti i, na zemljištu još 1730. darovanom (uz gostinjac) za crkvu, ostvarili naum građenja.¹⁰

Slika čudotvorne Gospe od Zdravlja u Splitu na Dobromu jest ulje na platnu, duga je 59, a široka 49 centimetara. Autor je slike nepoznati umjetnik barokne mletačke škole iz 18. stoljeća. Postavljena je u barokni okvir i nalazi se na zapadnom oltaru. Gospa je prikazana u crvenoj haljini sa zlatnim velom, a Isus u crvenoj haljini sa smeđim ogrtačem. Lijeva ruka mu je opuštena, a stavljajući desnu ruku na vrat, kao da pokušava utješiti svoju Majku tužnog pogleda.¹¹

Milan Ivanišević u svom radu kaže da o toj slici znamo da je za vrijeme kuge 1732. godine bila izložena na ogradi koja je dijelila očuvano predgrađe Dobri od grada te da je sliku tada blagoslovio nadbiskup Antun Kačić i odredio da bude javno štovana.¹²

Upravo vodeći se time da je Blažena Djevica Marija već jednom spasila grad od kuge, Splićani su, za vrijeme zadnje epidemije bolesti COVID-19, molili da im pomogne i ovaj put.

Članica jedne vjerske zajednice u Splitu je rekla:

„Na početku, kada smo svi bili posebno zastrašeni, velika važnost pridavala se molitvi za medicinsko osoblje:

Gospodine, sveti Oče, svemogućí vječni Bože, štujući Blaženu Djevicu Mariju, Gospu od Zdravlja, hvalimo te, blagoslivljamo i slavimo.

Hvala ti što si nam Majku svoga Sina dao za zaštitnicu jer bolesnima koji zazivaju

njezinu zaštitu, sja kao znak ozdravljenja i višnje nade.

U ovom času, svrni pogled na naše molbe i Marijin moćni zagovor te nam udijeli što te molimo. Posebno zaštití sve oboljele

10 Milan Ivanišević: *Ikongrafške mijene u crkvi Gospe od Zdravlja*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 1990., str. 270.

11 <https://hkm.hr/vjera/kako-je-doslo-do-cascenja-gospe-od-zdravlja/> 26. 9. 2022.

12 Milan Ivanišević: *Ikongrafške mijene u crkvi Gospe od Zdravlja*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 1990., 269, 279.

*kao i medicinsko osoblje koje im služi.
Po Kristu, Gospodinu našem. Amen.*

Kasnije bismo svaku večer nakon krunice, a prije večernje svete mise izmolili Molitvu za zdravlje:

*Gospodine, sveti Oče, svemogući vječni Bože,
O svetkovini Blažene Djevice Marije, Gospe od Zdravlja,
hvalimo te, blagoslivljamo te i slavimo te.
Dok putujemo zemljom, tvoje spasenje obuzima čitava čovjeka, naše tijelo i našu dušu.
Po zdravlju posve se mijenja naše stanje: tlačenje se okreće u slobodu,
Neznanje u spoznaju istine, bolest u zdravlje, žalost u radost, smrt u život,
Robovanje grijehu u dioništvo tvoje božanske naravi.
Po zagovoru Blažene Djevice Marije, Gospe od Zdravlja,
Molimo te, udijeli nam zdravlje i duše i tijela,
Da ti u zdravom tijelu uzmognemo zdravom dušom iskazati slavu. Amen.*¹³

U raznim su mjestima Dalmacije u predajama zabilježeni običaji „prenosnja“ Gospine slike po kućama. Taj običaj u Splitu sačuvao se do danas u nekim vjerskim i molitvenim zajednicama, osobito naglašen u vrijeme današnje pandemije.

„Postoji lista na koju se treba zapisati za preuzeti Gospinu sliku u svoju kuću. Svatko drži sliku kod sebe dva dana i nosi je osobno u kuću onome tko je sljedeći na listi za preuzimanje. Osobita je čast i privilegija u tom vremenskom razdoblju koliko je slika Gospe kod nas dobiti je u svoju kuću. Zadnja slika koju smo prenosili bila je slika Gospe Triput Divne“.¹⁴

SVETI ROK, ZAŠTITNIK OD KUGE

Osim vjere u pomoć Blažene Djevice Marije, u narodnom vjerovaju iznimno važnu ulogu ima sveti Rok, zaštitnik od kuge i kolere.

Iako je literatura o svetom Roku veoma oskudna, Hrvati i danas pripovijedaju o čudnovatim izlječenjima po zagovoru svetog Roka. Marko Dragić zapisao je brojne molitve, običaje, legende, a molitva poznata u Splitu glasi:

13 Tina Ribičić, rođena 1988. godine u Splitu. Trenutno je u pripremi za ulazak u novicijat sestara klarisa u Splitu.

14 Kazivačica je spomenuta Tina Ribičić.

„Zdravo budi, sveti Roko, križen svojim livin bokon! Ti si roda krojevskega, sve u službi Boga svevišnjega, a za dobro puka karšćonskega! Moli, Roko, prebloženi, non da misto oslobodiš.

Moću tebi s neba doton: putujuće prihvaćući, bolesnike ozdovjući, a gubave očistući, grišne Bogu obroćući!“

Prvih pet stihova u navedenoj splitskoj molitvi govori o rođenju i podrijetlu svetoga Roka. Potom se prebalaženoga Roka moli da mjesto oslobodi, putujuće prihvati, bolesne ozdravi, gubave očisti i grešne obrati.¹⁵

U svom radu *Svetci zaštitnici protiv epidemija kuge – analiza primjera iz sakralnih baština Rijeke i Osijeka*, Bruno Atalić zaključuje da se može ustvrditi da je u oba promatrana grada, Rijeci i Osijeku, tijekom epidemija kuge uglavnom došlo do razvoja kultova triju svetaca: svetog Sebastijana, svetog Roka i svetog Franje Ksaverskoga.¹⁶

KUGA U MAKARSKOJ 1815. GODINE

Među posljednjima u nizu većih kužnih epidemija prethodnih stoljeća u Dalmaciji bila je kuga u Makarskoj. Ta, prema literaturi najstrahotnija epidemija ove bolesti u makarskom priobalju, u tri mjeseca, od svibnja do kolovoza 1815., odnijela je oko 600 stanovnika.¹⁷

Među gradnjama posvećenima svetom Roku u Makarskom primorju, najstarije su crkve u Bastu i Podgori, obje spomenute u pisanim izvorima 1672. godine.¹⁸ Tomasović spominje srebrni tabernakul načinjen za makarsku stolnicu sv. Marka 1818. koji okviruje kasnobizantsku sliku Gospe s Djetetom.¹⁹ Ovim je potvrđena uloga Djevice Marije, Zaštitnice kojoj su bili usmjereni zavjeti u Dalmaciji.

Osim predaje o požaru u stolnoj crkvi, kada je, već u prvim danima epidemije, zahvaćen oltar, a kip svetog Roka ostao neoštećen što također govo-

15 Marko Dragić: *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost, 2013., 178.

16 Bruno Atalić: *Svetci zaštitnici protiv epidemija kuge – analiza primjera iz sakralnih baština Rijeke i Osijeka*. Acta medico-historica Adriatica, 2019., 228.

17 Marinko Tomasović: *Makarska kuga 1815. kroz mentalnu i stvarnu topografiju: groblja, vjerski i memorijalni objekti, zavjeti, predaja i njena folkloristička razrada, motiv u umjetnosti i književnosti*. U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska 2017., 20.

18 Isto, 65.

19 Isto, 76.

ri o poticaju za spasonosno uticanje, Marinko Tomasović navodi o ukopima umrlih od kuge uz crkvu svetog Roka. Naglašava da se prema službenim izvještajima ne nalazi podatak da se pored nje ukapalo u prethodnim ili kasnijim godinama epidemije. Slučajevi smrti od zaraza zahtijevali su brzi ukop te je vjerojatno da su kao izolirano groblje odabrali okoliš crkve koja nosi ime zaštitnika od te bolesti. Kao primjer takvog načina razmišljanja i postupanja služi i groblje na Sutiklu za koje bi se govorilo: „Ka je bila kuga... odma ga nosi na Sutiklu“.²⁰ Neka manje poznata grobna mjesta dovode se u vezu s kugom tek u pogledu uzrečice. Tako je u Podgori postojala uzrečica: „Ako oriš kamenje, tu je bila kuga“.²¹

Osobito je simptomatično obilato korištenje živog vapna u grobu, ali i nanesenog u velikim količinama iznad njega. Prema Tomasoviću, takvo „hermetičko zatvaranje“ pokojnika predstavlja vid zaštite najvjerojatnije povezan sa strahom od vampira. Korištenje živog vapna za prekrivanje tijela, odnosno oprez kada dolazi do pokopa umrlog, na samom mjesu ili u blizini smrti, odražava svijest o najnužnijoj zaštiti.

Da bi se spriječila smrt, kao najučinkovitiji način zaštite od kužne bolesti smatralo se korištenje vatre i to paljenje kuća i drugih objekata, osobito u Tučepima i Živogošću. Međutim, besmisleno je govoriti o takvom pogledu zaštite jer je upravo na taj način vatra poticala širenje zaraze rastjerujući štakore i buhe koji su bili prijenosnici bolesti.²²

Neiscrpnu kreativnost u usmenom stvaralaštvu dokazuje i priča iz Blaca prema kojoj je obolio i sam sveti Roko. Svetac je postavio granu lovorike kao zaštitu kako ne bi zarazio ženu koja ga je prevozila. Žena ga nije prepoznala, udarila ga je te se zarazila i umrla.²³ Kao zaštita od kuge u ovoj se priči spominje bilje i to lovor koji ima simboličnu snagu zaštite od zla.

Važno mjesto u zahvali zbog prestanka kuge zauzima i blagdan Presvetog Srca Isusova. Makarski biskup Fabijan Blašković na blagdan Srca Isusova, 2. lipnja, u danima epidemije s narodom se zavjetovao na svetkovanje ovog blagdana, a zavjet su 200 godina poslije, 2015. godine ponovili splitsko-makarski nadbiskup Marin Barišić i makarski župnik župe sv. Marka don Pavao Banić.

20 Isto, 45.

21 Isto, 46

22 Isto, 63.

23 Isto, 89.

Sjećanja na kugu prisutna su i u obredima Velikog tjedna, u procesijama na Veliki četvrtak i Veliki petak. Tom prilikom molio se jedan Očenaš i Zdravo Marija za umrle od kuge. „Vapaj podsjetnik“ spomenuti je stih „*Od kuge, glada, nemoći – čuvaj nas i rata*“ koji se i danas pjeva u obredu Velikog četvrtka u makarskoj sustolnici sv. Marka.

NARODNI LIJEKOVI PROTIV KUGE

Predaje, legende, molitve i recepti starijih vremena itekako se očitavaju u današnjim metodama liječenja i u istraživanjima. Kao što je vidljivo u spomenutim molitvama, vjernici se mole za zdravlje duha i tijela. Osim u molitvama, stanovnici Splita i okolice spas za zdravlje i ozdravljenje tijela vidjeli su u hrani pripremljenoj po narodnim receptima, često usmenom predajom prenesenima iz raznih mjesta Dalmatinske zagore.

„Za skidanje temperature dobro je na suvi list duvana namazati med i staviti na leđa između lopatica. Za otok na tijelu se zgrije petrusimul na maslinovom ulju na tavi i previje preko otoka.“²⁴

Narodnom medicinom liječilo se i životinje: „Bolesna svinja kad ima visoku temperaturu – pomiješati klak (kreč) i med te zaviti na grudi svinje. Mazati svinju mješavinom maslinova ulja i kvasine u suprotnom smjeru od dlake, od repa prema glavi.“²⁵

Moć usmene predaje duboko se usijecala u dječju svijest prenoseći se stoljećima. U sjećanju splitskog epidemiologa, liječnika Mladena Smoljanovića još i danas odzvanjaju mudre izreke njegovih predaka.

„Moja pokojna baka Matija je rođena 1884. godine u zaseoku Lovrinovići u Blatu na Cetini. Nakon udaje, svoje prezime Lovrinović, po našim običajima, zamijenila je nadimkom Lovrinuša. Ona i njezin suprug Šimun Smoljanović bili su nepismeni. Mi, djeca, osobito ljeti, nakon igre, trčali bi kući napiti se hladne vode iz čatrnje. Uzeli bi sić, zgrabili vode i na brzinu popili koliko god bismo mogli. Međutim, kada bi baba primijetila da to radimo, uvijek bi govorila: „*Stanite, dico, ne pijte toplu vodu, puntat će vas*. Prvo uzmite komad kruha i sira pa se napijte.“ Ako ne bi bilo nešto za pojesti, onda bi rekla: „*Evo vam prvo naprstak rakije pa onda pijte vodu*“. O tim babinim upozorenjima počeo sam razmišljati

24 Kazivačica je Vera Medić, djevojačkog prezimena Duvnjak, rođena 1933. godine u Blatu na Cetini. Nakon udaje živi u Docu Donjem.

25 Kazivačica je spomenuta Vera Medić.

tek nakon završene specijalizacije epidemiologije, a najviše su mi pomogli u razumijevanju putova prijenosa uzročnika crijevnih zaraznih bolesti. Zašto je „Lovrinušina rakija“ važna? Funkcija alkohola kao aperitiva nije samo da potakne dobar tek, već da spriječi da sadržaj iz želuca ne dođe odmah u crijeva.“²⁶

Izraz *puntat će te* u Zagori se koristio za sva febrilna stanja, vrućice, gnojnice, upale. Punta se u nekim krajevima koristio kao izraz za upalu pluća pa bi se govorilo: *Dobio je puntu, umra je od punte*. Taj izraz više se koristio na otocima splitskog arhipelaga. Tako se Nikola Kušćević iz Postira na Braču sjeća kako mu je djed pričao da je dosta ljudi prije *umiralo od punte*. Mladen Smoljanović ističe da nije isključeno i da je u nejasnim febrilnim stanjima liječnik obavljao i spinalnu punkciju.

Punkcija potječe od latinske riječi *punctio* što znači ubod, a u medicini se termin koristi za ubadanje iglom ili posebnim medicinskim instrumentom.

„Još jedna česta babina uzrečica bila je: *Stani, kume, ja ću ti nagrabiti!* Pokraj naše kuće prolazio je put za pješake i zaprežna kola prema *Napoleonovoj cesti*, glavnoj prometnici koja je vodila od Sinja, Trilja prema Vrgorcu. Prolaznici bi uvijek bili primijećeni jer ih nije bilo puno. Kako je naša kuća bila na kraju uzbrdice, mnogi bi prolaznici, za vrijeme ljetnih mjeseci, zastali u želji da se napiju. Baba Lovrinuša često ih je pozivala u kuću, a ako bi se samo htjeli napiti, krenuli bi prema čatrnji. Baba bi tada poviknula: „*Stani, kume, ja ću ti nagrabiti!*“ Nama djeci bilo bi čudno zašto tako žuri da nitko ne bi slučajno sam zagrabilo vode. Ona bi zgrabila sić i brzo sindirima zgrabila vodu, ulila mu u bukaru i pružila.

Nikada nam baba nije objasnila zašto je tako postupala, a mi djeca slušali smo je i postupali kako je naredila. Meni su se kao liječniku epidemiologu kasnije nametnuti odgovori. Pazila je na dostojanstvo čovika, putnika iz svita, a mi smo bili dica i šta ćeš dicit objašnjavati. Ali njezinu čatrnju nitko nije dirao i tako nitko nije mogao ništa svojim rukama unijeti. Uz to, nikad nije dopuštala držati vodu u siću na čatrnji ili vraćati vodu natrag u čatrnju, nego se izlivala u kamenicu za napajanje stoke. Posebno je bilo zabranjeno drugom posudom grabiti vodu. Sić nije smio biti vezan konopom. Otkuda njoj znanje

26 Mladen Smoljanović rođen je 1953. godine u Splitu. Po zanimanju je liječnik, renomirani epidemiolog, dugogodišnji šef Nastavnog zavoda za javno zdravstvo u Splitu. Vodio je protuepidemijske timove u rješavanju epidemija u Hrvatskoj i inozemstvu. Odlikovan je s više odličja od kojih je najvažnije Red Danice hrvatske s likom Katarine Zrinski.

o antimikrobnom djelovanju metala? Danas mnogi dizajneri nepromišljeno upotrebljavaju nemetalne materijale za izradu kvaka, rukohvata u autobusima, ogradama i slično u javnim objektima.“

POMORCI I KUGA

U pjesmama pomoraca nema previše mjesta kugi, čime se dodatno očituje opskurnost teme i zaziranje od nje. Međutim, to nikako ne znači da se pomorci nisu susretali s kugom. Dapače, upravo su pomorci, zbog prirode svog posla, bili jedna od najugroženijih skupina, ali često i okrivljenici za prijenos zaraze.

More je za čovjeka oduvijek bila velika tajna. Morska prostranstva u čovjeku izazivaju divljenje, ali i strah. Tajnovite morske dubine, nevere na moru, nestali pomorci, daleka putovanja i spretni ribari inspiracija su mnogim pučkim predajama i legendama. Biti na moru i razmišljati o moru, imati more kao inspiraciju, ali i kao obavezu odnosno način preživljavanja, stvorilo je i u našoj tradiciji ostavilo brojne predaje, molitve i izreke.

O tome koliko su pomorci svoju utjehu ili zahvalu za preživljene nevolje pronalazili u vjeri, možda najviše govore brojni zavjetni darovi. U splitskoj crkvi Gospe od Pojišana, pokraj čudotvorne slike, koju su posebno štivali pomorci, i danas se mogu vidjeti dijelovi broda ili zavjetne slike brodova u oluji koje bi donosili pomorci. Ti darovi vrijedno su svjedočanstvo o vjeri pomoraca u Marijinu zaštitu.

Ljudi su zdravstvene tegobe povezivali s meteorološkim promjenama, a najbolji znalci u predviđanju vremena upravo su pomorci. Vodeći se onim da je važno *kakvo će vrijeme učinit*, po raznim znakovima i mijenama na nebu i moru, naučili su „vidjeti“ kakvo će biti vrijeme i to znanje prenosili svojim sumještanima.

„Uvik se govorilo da je more likarija. Kad bi mi dica na Braču pali pa negdi imali ogrebotinu ili ranu, uvik bi nam govorili da će more sve dezinficirati i zaliječiti. Ako bi nekome ušla morska voda u uši, uzeli bi dvi kamene pločice i na svako uho stavili po jednu pa bi okretali glavu s jedne na drugu stranu i govorili: *Bobe, bobe, bin, kupi' son te za fforin, prodo son te za cekin*“.²⁷

„Kad su velike oseke, lipo je vrijeme i puntezjadu, a iza plime će jugo ili kiša. Kad je jugo, sav stariji svit se žali na glavobolju i kostobolju. Kad je jaka

27 Kazivačica je Ivana Čipčić, rođena 1993. godine u Splitu. Kao dijete ljetovala je na Braču i sjeća se izreka starijih ljudi na plaži Lovrečina.

bura, ajme onome ko se nađe na moru. Bura mu govori: *Kad jidrin jo, nemoj jidrit ti.*²⁸ Neke atmosferske promjene se događaju tijekom godine uglavnom u određeno doba.

„Kad je more mirno govorili bi uvijek da je *more ka uje*. A kad kreću zimske nevere, uvijek bi govorili: *Sveti Luka u jarbole lupa.*”²⁹

KRISTIJANIZIRANE BASME PROTIV KUGE

Grmljavina i krupa nikada nisu bile poželjne na moru ni na kopnu. Protiv ovih vremenskih neprilika usmenom predajom sačuvane su molitve:

*Jesus Isus i Marija
Sveti Petar i Andrija
i Ilija gromati
Koji grome odgoni.
U ime Isusa i Marije,
Od munje, groma, grada
Oslobodi nas Gospodine.*³⁰

*Iđe križ po nebu
za njen Diva Marija
svoga Sina molila
čini Sinko pravi pravom
Bog je Petru ključe dao
da otvori dobri raj
di anđeli pivaju
di berlini igraju,
Aj ćatica irudica
mater ti je poganica
od Boga prokleta
od Ivana sapeta
Bog proklinje,
Sv. Ivan spinje*

28 Kazivačica je Lidija Ribarović, rođena kao Lidija Devivi 1986. godine u Splitu. Izreke je čula od svog oca Gorana Devivija.

29 Kazivačica je spomenuta Lidija Ribarović.

30 Kazivačica je spomenuta Vera Medić.

*ona nema tu stat
di se sije bilica šenica,
di se sadi vinova lozica
aj tamo u pustoš.³¹*

Jasno je da su epidemijama najviše bili pogođeni lučki gradovi u Sredozemlju. Kugu su prenosili trgovački brodovi, ali i ratne galije. Liječnici, često nesložni oko toga kako se bolest prenosi, donijeli su epidemiološke mjere, odnosno uredbe o ukapanju mrtvih, klanju svinja i prodaji mesa te skup higijenskih mjera. U ono doba, liječnik-kirurg oboljelima bi puštao krv te davao lijek koji je imao 20 sastojaka i dodatak opijuma.

KARANTENE

Dubrovačka je Republika, prva na svijetu, 27. srpnja 1377. godine proglasila prvu karantensku uredbu. Odlučeno je da će svima koji dolaze iz zaraženih krajeva biti zabranjen ulaz u grad te da će zaraženi na mjesec dana biti poslani na „čišćenje“ u Cavtat ili na otočić Mrkan. Istovremeno, bile su predviđene i kazne za one koji ne poštuju odredbu. Karantena je, dakle, počela kao *trentina*, a poslije je produžena na 40 dana te je ime dobila po riječi *quaranta*.³²

Zlata Blažina Tomić i Vesna Blažina u svom radu kao odgovor na pitanje: Kako su Dubrovčani prvi u svijetu počeli provoditi epidemiološke mjere?, iznose činjenice da je Dubrovnik oduvijek bio poznat kao ugledan, bogat i dobro organiziran grad koji je, vrlo rano, još u 13. stoljeću zapošljavao liječnike i kirurge koji su bili na usluzi svojim građanima.

SVJEDOČANSTVO O KUGI 1994. GODINE

„U našim krajevima je stara izreka: *Živiti se ne mora, ploviti se mora!* Na čelu protuepidemijske ekipe 1994. godine morao sam pristupiti pregledu jednog trgovačkog broda pod sumnjom na unos kuge u luku. Radilo se o brodu *Arab Mazin* iz Saudijske Arabije s miješanom posadom koji je plovio prema luci Ploče. Brod je prevozio humanitarnu pomoć za Bosnu i Hercegovinu. Pomoć se sastojala u hrani, tekstilu, knjigama i automobilima. Brod je natovaren

31 Kazivačica je spomenuta Vera Medić.

32 Zlata Blažina Tomić, Vesna Blažina: *Zašto je Dubrovnik tako rano provodio zdravstvene mjere protiv kuge?* U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska 2017., 289.

u Indiji, kada je cijeli svijet brujao o epidemiji kuge u zapadnom dijelu Indije te su mnoge luke odbijale prihvatiti brodove iz Indije. Slučajnim odabirom pregledali smo dvanaest članova posade. Drugi dio ekipe pregledao je *stivu* – tovarni prostor na brodu. Pregledom je isključena infestacija glodavcima. Iskusni kapetan, upozoren tijekom plovidbe na moguću zarazu od kuge i znajući koja ga sve procedura može čekati u luci, usporava plovidbu te posada čisti brod. Na temelju uočenoga, mogli smo dopustiti slobodan promet i skinuti žutu zastavicu – znak da je brod u karanteni.

Naša bogata iskustva borbe protiv karantenskih bolesti kroz povijest, osim poznatih činjenica, možda neizravno pokazuje i naziv broda *argosi*. Dubrovački trgovački brodovi su u srednjem vijeku u engleskim lukama privlačili pozornost svojom veličinom, opremljenošću i posebnošću. Promatrači su znali da su to brodovi *ad Ragusa* – iz Dubrovnika. Tada su ih „iskrivljenim“ engleskim jezikom nazvali *argosi* – pojam koji se danas rabi za tu vrstu brodova.³³

ZAKLJUČAK

U radu je prikazan put od usmenih predaja do epidemioloških mjera i liječenja protiv bolesti u Splitu i okolici. Naglasak je na pobožnost Blaženoj Djevici Mariji, osobito Gospi od Zdravlja, čije štovanje ima korijene u venecijanskoj tradiciji. Sačuvanim primjerima i narodnim pričama te spominjanjem crkvice na našim prostorima, nije zanemaren ni kult sv. Roka, zaštitnika od kuge. Kao skupina ljudi koja je najviše izložena zarazama, spomenuti su pomorci i njihovi običaji u borbi protiv bolesti i vremenskih neprilika, a naglasak je stavljen na lučke gradove Split i Makarsku te njihovu okolicu. Međutim, kada govorimo o epidemijama, nikako se ne smije izostaviti grad Dubrovnik koji je prvi na svijetu uveo prvu karantensku uredbu na svijetu.

Gledajući kroz povijest hrvatskog naroda, neraskidivo povezanu s poviješću i običajima Europe, jasno je da su vjerovanja, načini liječenja, obrasci ponašanja pa čak i sami lijekovi u velikoj mjeri slični onima koje imamo danas i koje smo isprepletene usmenim predajama nastavili slijediti i u ovoj epidemiji.

33 Kazivač je spomenuti liječnik epidemiolog Mladen Smoljanović.

LITERATURA

- Bruno Atalić: *Svetci zaštitnici protiv epidemija kuge – analiza primjera iz sakralnih baština Rijeke i Osijeka*. Acta medico-historica Adriatica, Rijeka, 2019., vol. 17, br. 2, 213-232.
- Zlata Blažina Tomić, Vesna Blažina: *Zašto je Dubrovnik tako rano provodio zdravstvene mjere protiv kuge?* U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska, 2017., 287-316.
- Marko Dragić: *Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata*. U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska, 2017., 403-435.
- Marko Dragić: *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*. Nova prisutnost, Zagreb, 2013., vol 11, br. 2, 165-182.
- Martina Frank: *Representing the Republic in Seventeenth-Century Venice*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 2019., br. 43, 113-122.
- Milan Ivanišević: *Ikonografske mijene u crkvi Gospe od Zdravlja*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 1990. vol. 29, br. 1, 269-291.
- Hrvatinić Gabrijel Jurišić: *Kuga izazov društvu i crkvi*. U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska, 2017., 447-461.
- Marinko Tomasović: *Makarska kuga 1815. kroz mentalnu i stvarnu topografiju: groblja, vjerski i memorijalni objekti, zavjeti, predaja i njena folkloristička razrada, motiv u umjetnosti i književnosti*. U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska, 2017., 17-117.
- Ivan Vekić, Ivan Volarević: *Materijalna svjedočanstva o zaraznim bolestima i epidemijama u dolini Neretve*. U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska, 2017., 463-497.
- Antonija Zaradija Kiš: *Danse macabre i važnost zapisa Šimuna Grebla iz 1512. godine*. U: Kuga u Makarskoj i Primorju 1815., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, Makarska, 2017., 317-337.
- Klio u medicinskoj praksi* (ur. Marko Pećina, Stella Fatović-Ferenčić), Zagreb 2007.

ORAL TRADITION AS A TOOL IN THE FIGHT AGAINST THE EPIDEMIC WITH
SPECIAL REFERENCE TO THE PLAGUE

Summary

The work shows the path from word from the mouth to the epidemiological measures and medicine against diseases in Split and its surroundings. The emphasis is on devotion to the Blessed Virgin Mary, especially to Our Lady of Health, whose veneration has its roots in the Venetian tradition. With preserved examples and folk tales and the mention of small churches in the our area, it's not neglected the cult of St. Rok, protector from the plague. As the group of the people most exposed to infections, seafarers and their customs in the fight against disease and adverse weather were mentioned, and the emphasis was placed on the port cities of Split and Makarska and their surroundings. However, when we talk about epidemics, we must not leave out the city of Dubrovnik, which was the first in the world to introduce the first quarantine regulation in the world.

Looking through the history of the Croatian people, connected with the history and customs of Europe, it is clear that the beliefs, methods of treatment, patterns of behavior and even the medicines themselves are largely similar to those we have today and which we have continued to follow in this epidemic, intertwined with oral traditions.

Key words: epidemic, Split, Makarska, sailors, Dubrovnik, legend